

Gehoorzaamheid:

de rol van sensitiviteit en non-intrusiviteit van vaders en moeders

Naam: E.R. Binnerts
Studentnummer: 0415987
Universiteit: Universiteit Leiden
Opleiding: Pedagogische Wetenschappen
Differentiatie: Education and Child studies
Datum: Mei 2014

Eerste Lezer: mw. J.J. Endendijk MSc.
Tweede Lezer: mw. Dr. M.G. Groeneveld

Voorwoord

Het moest er eens van komen: Afstuderen! Met als hoogtepunt uiteraard de scriptie. Na maanden van afleggen van onvergetelijke bezoeken bij vele gezinnen met een eveneens onvergetelijke koffer vol met speelgoed om data te verzamelen, was het moment aangebroken om ook daadwerkelijk iets te doen met de data.

Na het kiezen van een onderwerp was het voornamelijk tijd om te lezen; veel te lezen. Om vervolgens met een hoofd vol informatie te starten met het opstellen van de inleiding, deelvragen en hypotheses. Waarna analyses kunnen worden uitgevoerd, resultaten worden beschreven en conclusies worden getrokken. Kortom, het schrijven van een scriptie kan plaatsvinden.

In eerste instantie staat een hoofd vol informatie aan de basis van een scriptie. Deze informatie moet echter wel logisch geordend worden. En dat komen er weleens momenten dat je door de bomen het bos niet meer ziet. En zie; Daar is je begeleider die je weer op het juiste spoor zet!

Vandaar dan ook allereerst mijn dank aan Joyce Endendijk voor haar begeleiding. Met haar feedback weet zij zonder ‘voor te kauwen’ voldoende houvast te geven voor het onderzoek en het schrijven van de scriptie. Ook laat zij met haar antwoorden op vragen ruimte voor een eigen invulling, zonder dat je je ‘met een kluitje in het riet’ gestuurd voelt. Voor mij is dit een perfecte balans gebleken, waarvoor nogmaals mijn dank.

Tevens wil ik graag Peter bedanken voor alle ‘werkuren’ die veranderden in ‘scriptie uren’ met als gevolg dat er extra werk bij hem terecht kwam. Als laatste mijn dank aan mijn ouders voor de extra dagen dat zij op Joost hebben gepast. Zonder jullie was het schrijven van mijn scriptie en daarmee mijn afstuderen op deze termijn niet mogelijk geweest.

Ruby Binnerts,

Den Haag, mei 2014

Abstract

This study examined the link between maternal and paternal sensitivity and child compliance and the moderation of maternal and paternal non-intrusiveness on the association between sensitivity and child compliance. The sample was a subsample of the longitudinal study ‘Boys will be Boys’. Data were collected during a home visit with mother and father separately. The current sample consists of 100 Dutch two-parent families with 57 boys and 43 girls aged between 2.5 and 3.5 years. Mothers’ and fathers’ observed sensitivity and non-intrusiveness were assessed with the *Emotional Availability Scales* (EAS) (Biringen, 2008). Compliance of the child was assessed during a ‘no touch’ session. No difference was found between mothers and fathers regarding sensitivity and non-intrusiveness. Also, no significant association was found between sensitivity or non-intrusiveness of the parents and compliance of the child. The interaction between sensitivity and non-intrusiveness was also not associated with child compliance. The lack of significant results indicates that other parenting or child factors, like age, gender or education might be implicated in child compliance.

Samenvatting

Deze studie onderzoekt de relatie tussen sensitiviteit van vader en moeder en gehoorzaamheid van het kind en de moderatie van non-intrusiviteit van vader en moeder op de relatie tussen sensitiviteit en gehoorzaamheid van het kind. De steekproef was een subgroep uit de longitudinale studie ‘Boys will be Boys’. Data werd verzameld tijdens een huisbezoek met vader en moeder apart. De huidige steekproef bevat 100 Nederlandse tweoudergezinnen met 57 jongens en 43 meisjes met een leeftijd tussen de 2,5 en 3,5 jaar. Sensitiviteit en non-intrusiviteit van vader en moeder werd gemeten met de *Emotional Availability Scales* (EAS) (Biringen, 2008). In een ‘afblijftaak’ werd gehoorzaamheid van het kind gemeten. Er is geen verschil gevonden tussen vaders en moeders wat betreft sensitiviteit en non-intrusiviteit. Tevens is er geen significante relatie gevonden tussen sensitiviteit of non-intrusiviteit van beide ouders en gehoorzaamheid van het kind. De interactie tussen sensitiviteit en non-intrusiviteit was ook niet gerelateerd aan gehoorzaamheid van het kind. Het uitblijven van significante resultaten indiceert dat andere ouder- of kind factoren, zoals leeftijd, geslacht en opleidingsniveau een invloed hebben op de gehoorzaamheid van het kind.

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Abstract	3
Samenvatting	3
Inhoudsopgave	4
1. Inleiding	5
Deelvragen en hypothesen	9
2. Methoden	11
Steekproef	11
Procedure	11
Meetinstrumenten	12
Data-analyse	13
3. Resultaten	15
Data inspectie	15
Beschrijvende statistieken	15
Sensitiviteit en non-intrusiviteit van vaders en moeders	16
Gehoorzaamheid van het kind; Moderatie	16
4. Discussie	18
Referentielijst	24

1. Inleiding

Deze studie richt zich op de invloed van sensitiviteit van vaders en moeders op de gehoorzaamheid van het kind, waarbij een modererende functie van non-intrusiviteit van beide ouders zal worden onderzocht. Gehoorzaamheid is de bereidheid en/of verplichting om te doen wat er door een ander gevraagd wordt. Hierbij wordt de eigen wil ondergeschikt gemaakt aan de wil van iemand anders (Wahler & Meginnis, 1997). De eerste vormen van gehoorzaamheid ontwikkelen zich in de (vroege) kindertijd, wanneer kinderen hun ouders leren te gehoorzamen, en ontwikkelen zich verder in de voorschoolse leeftijd en de schoolleeftijd als zij ook andere volwassenen, zoals familieleden en leraren leren gehoorzamen (Power & Chapieski, 1986; Schaffer & Crook, 1980; Vaughn, Kopp, & Krakow, 1984). Gehoorzaamheid wordt door zowel ouders als onderzoekers aangeduid als een zeer belangrijke vaardigheid van kinderen in de opvoeding (Dix & Branca, 2003). Zo zien onderzoekers gehoorzaamheid als de basis voor het ontwikkelen van moreel besef, zelfregulatie, emotieregulatie en tal van sociale competenties (Dix, Gershoff, & Day, 2007). Gehoorzaamheid is dan ook noodzakelijk voor een optimale ontwikkeling van kinderen.

Tevens wordt ongehoorzaamheid gezien als basis voor het ontwikkelen van antisociaal (probleem)gedrag (Kochanska, 2002; Patterson, 2002; Shaw, Keenan, & Vondra, 1994; Campbell, Pierce, March, & Ewing, 1991; Greenberg, Kusche, & Speltz, 1991; Kuczynski & Kochanska, Radke-Yarrow, & Girnius-Brown, 1987; Lewis, Feiring, McGuffog, & Jaskir, 1984). Toch lijkt ongehoorzaamheid niet per definitie negatief. Meerdere onderzoekers zijn namelijk van mening dat ongehoorzaamheid ook een positieve factor is; namelijk een teken van autonomie en assertiviteit (Crockenberg & Litman, 1990; Kuczynski & Kochanska, 1990). Het afwijzen van controle en weerstand bieden aan hulp is niet zozeer een uiting van ongehoorzaam gedrag, maar kan tevens gezien worden als een uiting van het ontwikkelen van autonomie (Stipek, Recchia, & McClintic, 1992; Dunn & Munn, 1987).

In de wetenschappelijke literatuur is er weinig consensus of de mate van ongehoorzaam gedrag van kinderen als positief of negatief wordt gezien voor de ontwikkeling van een kind. Wanneer er meer wetenschappelijke kennis en informatie wordt verkregen over factoren die invloed uitoefenen op het ontwikkelen van gehoorzaamheid van jonge kinderen, biedt dit niet alleen nieuwe inzichten omtrent het voorkomen en/of behandelen van probleemgedrag van jonge kinderen, maar kan het ook meer duidelijkheid bieden over de positieve of negatieve invloed van een sterke of beperkte mate van gehoorzaamheid. De huidige studie richt zich dan ook op de gehoorzaamheid van Nederlandse kinderen in de

voorschoolse leeftijd en de invloed van de sensitiviteit en non-intrusiviteit van zowel vaders als moeders op de mate van gehoorzaamheid.

In de voorschoolse leeftijd zijn er verschillende factoren binnen de gezinscontext die gerelateerd zijn aan de ontwikkeling van gehoorzaamheid (Kochanska, 2002). Eén van die factoren is de gehechtheidsrelatie tussen ouder en kind. De eerste relatie die een kind opbouwt in het leven, is met de ouders. Bowlby (1973) bestempelt de kwaliteit van deze relatie als ‘een blauwdruk’ voor iedere latere relatie die het kind aangaat. Belangrijk hierbij is de vertrouwensband tussen ouder en kind (Bowlby, 1988). Een kind exploreert, waarbij continue een balans wordt gezocht tussen het ontdekken van de omgeving en het opzoeken van de nabijheid van de ouder. Wanneer er in de ogen van het kind gevaar dreigt, kan het kind terugvallen op de (zowel emotionele als fysieke) steun van de ouder. Kinderen ontwikkelen verwachtingspatronen omtrent de beschikbaarheid en betrouwbaarheid van hun ouders, gebaseerd op voorgaande situaties. Dit is de basis van de gehechtheidstheorie, waarvan Bowlby (1973) en Ainsworth, Blehar, Waters, & Wall (1978) de grondleggers zijn.

Belangrijk voor het ontwikkelen van een goede, positieve vertrouwensband tussen ouder en kind is sensitiviteit (Ainsworth et. al., 1978). Sensitiviteit is de capaciteit van een ouder om op een prompte en adequate manier te reageren op de signalen van het kind (Ainsworth, 1969). Sensitiviteit wordt tevens aangeduid als een combinatie van responsiviteit en warmte van de ouder (Bretherton, 1985), waarbij warmte wordt gezien als een positieve en affectieve toon van interactie tussen ouder en kind (Keller, Lohau, Völker, Elben, & Ball, 2003). Kenmerkend van warmte is dat een ouder open en toegankelijk is voor het kind (Baumrind, 1971) en dat hiermee persoonlijke competenties van het kind worden bevorderd (Riksen-Walraven, 2004).

Sensitiviteit draagt bij aan een veilige, positieve ouder-kind relatie, waarin kinderen zich op een positieve manier kunnen ontwikkelen (Martin, Ryan, & Brooks-Gunn, 2010). Zo kunnen kinderen met sensitieve ouders zich onder andere beter aanpassen, zijn vaker veilig gehecht, hebben betere sociale vaardigheden, hebben minder aandachtsproblemen en kunnen beter hun emoties reguleren dan kinderen met insensitieve ouders (Grossmann, Grossmann, Fremmer-Bombik, Kindler, Scheuerer-Englisch, & Zimmermann, 2002; Hazen, McFarand, Jacobvitz, & Boyd-Soisson, 2010; Van IJzendoorn & De Wolff, 1997).

In een veilige, positieve ouder-kind relatie zijn kinderen meer bereid te luisteren naar hun ouders en dus meer gehoorzaam (Kochanska, 1997; Maccoby & Martin, 1983). Niet alleen zijn zij meer gewillig ten opzichte van de ouder, maar ook meer ontvankelijk om te gehoorzamen (Braungart-Rieker, Garwood, & Stifter, 1997; Crockenberg & Litman, 1990;

Donovan, Leavitt, & Walsh, 2000). Kinderen binnen een positieve ouder-kind relatie voelen zich erkend door hun ouders, omdat de ouders prompt en adequaat op hun signalen reageren. Hierdoor zijn kinderen eerder geneigd om iets terug te doen voor hun ouder in de vorm van gehoorzaamheid. Andersom geredeneerd is een sterkere weerstand, ofwel ongehoorzaamheid gerelateerd aan een slechtere ouder-kind relatie (Kochanska, 2002; Kuczynski & Kochanska, 1990; Patterson, 2002). Kinderen zullen in dit geval eerder ongewenst gedrag vertonen om zo de aandacht van de ouder te krijgen en een reactie van de ouder uit te lokken. Tevens zijn kinderen minder bereid om gehoor te geven aan de wensen van hun ouders, omdat hun ouders ook geen gehoor geven aan de wensen en behoeften van het kind (DeKleyen & Greenberg, 2008).

Een andere factor die invloed heeft op het ontwikkelen van een positieve ouder-kind relatie is non-intrusiviteit. Er is sprake van non-intrusiviteit wanneer een ouder rekening houdt met de wensen van het kind en de ouder het kind niet onderbreekt. Men spreekt van intrusiviteit wanneer een ouder bezigheden van een kind onderbreekt en een ouder geen rekening houdt met de wensen van het kind (Ainsworth et.al., 1978). Ook wanneer een ouder zijn of haar doelen en/of ideeën omtrent de bezigheden van een kind probeert op de dringen valt dit onder intrusiviteit. Het gaat hier om verbaal en/of fysiek gedrag met het stoppen en/of overnemen van activiteiten van het kind als doel (Biringen & Robinson, 1991; Carlson & Harwood, 2003; Egeland, Pianta, & O'Brien, 1993). Tevens valt het gebruiken van commando's in plaats van (vriendelijke) verzoeken en aanbevelingen onder intrusiviteit (Biringen & Robinson, 1991; Nolen-Hoeksema, Wolfson, Mumme, & Guskin, 1995).

Intrusiviteit hangt samen met een onveilige, negatieve ouder-kind relatie (Belsky, Rovine, & Taylor, 1984; Egeland, 1985; Isabella & Belsky, 1991; Pulkkinen, 1982). Wanneer kinderen een onveilige relatie met hun moeder hebben, zijn zij minder actief betrokken bij het spel met hun ouder (Malatesta-Magai, 1991). Dit heeft als gevolg dat kinderen hun interesse verliezen en minder bereid zijn te luisteren (Egeland, Pianta, & O'Brien, 1993). Wanneer er sprake is van een non-intrusieve moeder, nemen kinderen meer initiatief en zijn zij meer betrokken zijn bij het spel. (Egeland, Pianta, & O'Brien, 1993). Dit heeft als gevolg dat kinderen meer bereid zijn om te luisteren en beter te gehoorzamen (Egeland, Pianta, & O'Brien, 1993; Ispa, Fine, Halgunseth, Harper, Robinson, Boyce, Brooks-Gunn, & Brady-Smith, 2004). Ook uit onderzoek van Van der Mark, Bakermans-Kranenburg, & Van IJzendoorn (2002) blijkt dat intrusiviteit van moeders gerelateerd is aan een mindere mate van gehoorzaamheid.

Daarnaast houden intrusieve ouders geen rekening met de wensen van het kind. Hierdoor kunnen kinderen een gevoel van incompetentie ontwikkelen, omdat het kind het gevoel heeft gecorrigeerd te worden door de ouder. Ook dit heeft als gevolg dat het kind interesse en plezier in het spel verliest en negatief en/of ongehoorzaam gedrag gaat vertonen (Kahen, Katz, & Goffman, 1994; Pettit, Harrist, Bates, & Dodge 1991; Tronick, 1989). Ook uit onderzoek van Ispa et al. (2004) kwam naar voren dat intrusiviteit een voorspeller is van negatief gedrag, waaronder ongehoorzaamheid.

Sensitiviteit en non-intrusiviteit zijn vaak aan elkaar gerelateerd (Ainsworth, et.al., 1978), maar er zijn ook situaties waarin dit niet het geval is. De overlap van beide factoren komt naar voren in de interpretatie van signalen van het kind. Een correcte interpretatie is noodzakelijk om sensitief en non-intrusief te kunnen reageren. Intrusiviteit daarentegen is een teken van gebrek aan inlevingsvermogen en begrip van signalen van het kind (Joosen, Mesman, Bakermans-Kranenburg, & Van IJzendoorn, 2012). Een hoge mate van intrusiviteit leidt weliswaar over het algemeen tot een lage mate van sensitiviteit. Echter, een lage mate van sensitiviteit leidt niet automatisch tot een hoge mate van intrusiviteit (Joosen et al., 2012). Wanneer een ouder zeer apathisch is, zal deze laag scoren op sensitiviteit, maar hoog op non-intrusiviteit. Wel is bekend dat intrusieve ouders minder sensitief zijn naar hun kinderen dan non-intrusieve ouders (Russell & Russell, 1996).

Onderzoek naar sensitiviteit en non-intrusiviteit richt zich voornamelijk op moeders (Ispa et al., 2004; Egeland, Pianta, & O'Brien, 1993). Dit, ondanks dat met name de laatste veertig jaar de rol van de vader binnen het gezin sterk is veranderd (Cabrera, Shannon, Brooks-Gunn, Vogel, & Tamis-LeMonda, 2004). Vaders werden van oudsher gezien als een factor die (financiële) zekerheid voor het gezin waarborgden en moeders zorgden primair voor de kinderen (McElwain & Volling, 1999). De eerste tekenen van het betrekken van vaders in onderzoek beperkten zich uitsluitend tot de aanwezigheid (in aantal uren) van vaders. De mogelijke invloed van vaders op de ontwikkeling van kinderen werd echter als onbeduidend verondersteld (Cabrera, Tamis-LeMonda, Bradley, Hofferth, & Lamb, 2000; Lamb, 2004).

Ook vanuit de gehechtheidstheorie was in eerste instantie weinig interesse in de invloed van vaders. Ainsworth (1969) ging er in haar onderzoek namelijk vanuit dat moeders sensitief gedrag vertonen vanuit hun 'moederinstinct'. Er zijn echter ook onderzoekers die van mening zijn dat vaders net zo goed in staat zijn instinctief sensitief te handelen als dat moeders dat kunnen (Badinter, 1983) en dat vaders, net zoals moeders, een veilige gehechtheidsrelatie kunnen opbouwen met hun kind (Lamb & Lewis, 2004). Onbekend is

echter of de relatie tussen vader en kind inhoudelijk evenredig is aan de relatie tussen moeder en kind. Er zijn weliswaar overeenkomsten gevonden in interacties tussen moeders en kinderen en tussen vaders en kinderen (Pederson, 1980). Toch zijn er ook significante verschillen gevonden in moeder-kind interactie en vader-kind interactie. Zo lijken vaders minder sensitief dan moeders, omdat vaders minder tijd met hun kinderen doorbrengen dan dat moeders doen (Trad, 1992). Zij hebben daardoor minder de mogelijkheid om het sensitief handelen zich eigen te maken, waardoor dit minder automatisch gaat.

Ook wat betreft non-intrusiviteit zijn er verschillen gevonden tussen vaders en moeders. Intrusief gedrag lijkt meer karakteristiek voor vader-kind interactie (McElwain & Volling, 1999); vaders spelen ruwer (MacDonald & Parke, 1984), plagen meer (Labrell, 1994) en bieden vaker speelgoed aan terwijl het kind al met ander speelgoed speelt (Power, 1985).

Samenvattend ligt de focus in onderzoek steeds vaker op de invloed van vaders op de ontwikkeling van kinderen. Desalniettemin blijft onderzoek gericht op vaders, ten opzichte tot onderzoek naar moeders, gering. Dit huidige onderzoek zal trachten hier verandering in te brengen en zich richten op zowel de rol van vader als de rol van moeder op gehoorzaamheid van het kind.

Deelvragen en hypothesen In deze studie wordt onderzocht of er een relatie is tussen sensitiviteit van beide ouders en de mate van gehoorzaamheid van hun kind en of non-intrusiviteit van beide ouders een modererend effect heeft op de relatie tussen sensitiviteit van de ouders en de mate van gehoorzaamheid van het kind. Ten eerste zal worden onderzocht of er een verschil is in mate van sensitiviteit tussen vaders en moeders (1), waarbij de hypothese luidt dat moeders meer sensitief gedrag vertonen dan vaders, omdat moeders meer tijd doorbrengen met hun kinderen dan vaders (Trad, 1992). Ten tweede wordt er onderzocht of er een verschil is in mate van non-intrusiviteit tussen vaders en moeders (2), met het uitgangspunt dat vaders meer intrusief gedrag vertonen dan moeders, omdat sensitiviteit en intrusiviteit aan elkaar gerelateerd zijn en voorgaande hypothese luidt dat moeders meer sensitief gedrag vertonen dan vaders. Ten derde zal worden onderzocht of er een relatie is tussen sensitiviteit van beide ouders en gehoorzaamheid van het kind (3). Bijbehorende hypothese is dat hoe sensitiever de ouders zijn, hoe gehoorzamer het kind is. Hoe minder sensitief de ouders zijn hoe ongehoorzamer het kind is (Kochanska, 2002). Vervolgens wordt onderzocht of de mate van non-intrusiviteit van moeder een modererende functie heeft tussen sensitiviteit van moeder en gehoorzaamheid van het kind (4). Deze hypothese luidt dat Moeders die zowel insensitief en intrusief gedrag vertonen de meest ongehoorzame kinderen

hebben. Moeders die sensitief en non-intrusief gedrag vertonen hebben de meest gehoorzame kinderen (Joosen et al., 2012). Als laatste zal onderzocht worden of de mate van non-intrusiviteit van vader een modererende functie heeft tussen sensitiviteit van vader en gehoorzaamheid van het kind (5). Hierbij is de hypothese, evenals bij moeders, dat vaders die zowel insensitief en intrusief gedrag vertonen de meest ongehoorzame kinderen hebben. Vaders die sensitief en non-intrusief gedrag vertonen hebben de meest gehoorzame kinderen (Joosen et al., 2012).

2. Methoden

Steekproef

De steekproef is een subgroep van 100 gezinnen uit de longitudinale studie 'Boys Will Be Boys'. Deze studie had een longitudinaal design waarin gezinnen met twee kinderen 4 jaar werden gevolgd. Eenmaal per jaar werden de gezinnen bezocht om data te verzamelen. De gezinnen die participeerden in het onderzoek hadden bij aanvang van de studie twee kinderen. Het jongste kind was op het eerste moment van dataverzameling 12 maanden oud. Het oudste kind was tussen de 18 en 30 maanden ouder dan het jongste kind. Aan het onderzoek deden ongeveer gelijke aantallen van vier soorten gezinssamenstelling mee. Gezinnen met twee jongens, gezinnen met twee meisjes, gezinnen met als oudste kind een jongen en als jongste kind een meisje en gezinnen met als oudste kind een meisje en jongste kind een jongen. Alle gezinnen waren woonachtig in Nederland, veelal Zuid-Holland en de aangrenzende provincies. Eenoudergezinnen en gezinnen waarbij sprake was van een ernstige psychische of lichamelijke handicap van ouder en/of kind, waren uitgesloten van deelname aan het onderzoek. Voor deelname aan het onderzoek was een vereiste dat de leden van de gezinnen de Nederlandse taal machtig zijn.

De huidige studie maakt gebruik van data van het oudste kind en data van het eerste (T1) en tweede meetmoment een jaar later (T2). De steekproef bestond uit 57 jongens (57%) en 43 meisjes (43%). Op het eerste meetmoment was het oudste kind uit de steekproef tussen de 2.5 en 3.5 jaar oud ($M = 2.98$, $SD = 0.29$). Op het eerste meetmoment waren de vaders die deelnamen aan het onderzoek tussen de 26.8 en de 53.3 jaar oud ($M = 37.4$, $SD = 5.31$) en de moeders hadden een leeftijd tussen de 25.1 en de 45.6 ($M = 34.2$, $SD = 4.15$). 74% van de vaders en 76% van de moeders is hoog opgeleid (in het bezit van een HBO en/of universitair diploma). 81 ouders (81%) waren gehuwd of hadden een geregistreerd partnerschap en 9 (9%) ouders waren niet getrouwd op het moment van dataverzameling.

Procedure

Via de gemeenteadministratie had de universiteit Leiden adressen opgevraagd van gezinnen met twee kinderen. Via een brief waren deze gezinnen geïnformeerd. Wanneer de gezinnen geïnteresseerd waren in deelname, werden zij telefonisch verder geïnformeerd en werden afspraken ingepland voor de dataverzameling. Data werd verzameld aan de hand van observaties (filmopnames) van vader en moeder apart met de kinderen in de thuissituatie en via vragenlijsten. De gezinnen werden twee keer per meetmoment bezocht. Eenmaal om vader met de kinderen te observeren en eenmaal om moeder met de kinderen te observeren.

De volgorde van de bezoeken was gecounterbalanced. Na afloop van beide bezoeken kregen de kinderen een cadeautje als beloning. De ouders kregen na afloop van beide bezoeken een beloning in de vorm van een financiële vergoeding van 30 euro.

Meetinstrumenten

Emotional Availability Scales (EAS) werden gebruikt om sensitiviteit en nonintrusiviteit van beide ouders vast te stellen (Biringen, 2008). Het gedrag van beide ouders werd gefilmd tijdens een vrij spel moment. Beide ouders speelden, afzonderlijk van elkaar, acht minuten één-op-één met hun oudste kind. Materiaal om mee te spelen werd in een tas aangereikt door de onderzoekers. Wanneer het eerste stuk speelgoed uit de tas was genomen begon de acht minuten speeltijd. Het vrij spel uit het eerste meetmoment (T1) werd gebruikt om te coderen aan de hand van de *EAS*.

Om de sensitiviteit van de ouders vast te stellen, werd gebruik gemaakt van de subschaal "*Parental sensitivity*" van de *EAS*. Biringen (2008) verstaat onder sensitiviteit: de mate waarin ouders over capaciteiten beschikken voor een warme en emotionele band met hun kind. De subschaal "*Parental sensitivity*" bestaat uit 7 subschalen waarop gescoord kan worden. De subschalen zijn achtereenvolgend; "*Affect towards child*", "*Clarity of perceptions and appropriate responsiveness*", "*Awareness of timing*", "*Flexibility, variety, and creativity in modes of play or interaction with parent*", "*Acceptance in speech*", "*Amount of interaction*" en "*Conflict situations*". Op eerste twee subschalen kon een score worden gegeven van 1 tot 7. Op de overige 5 subschalen kon een score worden gegeven van 1 tot 3. De scores van de subschalen werden bij elkaar opgeteld om tot een totale sensitiviteitsscore te komen.

Non-intrusiviteit van de ouders werd vastgesteld tijdens hetzelfde vrij spel moment. Wanneer ouders het spel van hun kind volgen, zonder in te breken (zowel verbaal als non-verbaal), wordt dit gezien als non-intrusiviteit. Ouders die de leiding nemen en/of inbreken in het spel van het kind worden gezien als intrusief (Biringen, 2008). De subschaal "*Nonintrusiveness*" bevat zes subschalen, namelijk; "*Gives child space to explore and lead in play*", "*Non-interruptive ports of entry into interaction*", "*Commands, directives/verbal interferences*", "*Adult talking*", "*Didactic teaching*" en "*Physical interferences*". Op eerste twee subschalen kon een score worden gegeven van 1 tot 7. Hierbij kon op de overige vier subschalen een score worden gegeven van 1 tot 3. De scores van de subschalen werden bij elkaar opgeteld om tot een totale non-intrusiviteitsscore te komen. Hoge scores geven een hoge mate van non-intrusiviteit weer.

De scores op de *EAS* zijn toegekend door zes codeurs. Zij hadden een training doorlopen, alvorens zij het gedrag van beide ouders mochten beoordelen. Nadat de training was doorlopen, hebben de codeurs een betrouwbaarheidsset van 60 filmpjes gemaakt. Hierbij werden 30 filmpjes geanalyseerd om de betrouwbaarheid vast te stellen. Vervolgens werden er 100 filmpjes gecodeerd, waarna er wederom 30 filmpjes werden gecodeerd ten behoeve van de betrouwbaarheid. Ter voorkoming van ‘coder drift’ (verandering in manier van coderen), waren er intervisiebijeenkomsten voor de codeurs. De interbeoordelaarsbetrouwbaarheid was minimaal .70.

Gehoorzaamheid. Om gehoorzaamheid van het kind te bepalen kregen ouders een tas met (aantrekkelijk) speelgoed. Ouders kregen de opdracht de tas uit te pakken en gedurende twee minuten mochten de kinderen niet aan het speelgoed komen. Na twee minuten mochten de kinderen alleen met een stuk onaantrekkelijk speelgoed, een knuffel, uit de tas spelen. Na wederom twee minuten mochten de kinderen met al het speelgoed uit de tas spelen. De mate van gehoorzaamheid van het kind werd bepaald aan de hand van het aantal keer dat het kind, ondanks instructie van de ouder dit niet te doen, het speelgoed aanraakt of naar het speelgoed reikte. Hoe minder vaak het kind het speelgoed aanraakt, hoe hoger de mate van gehoorzaamheid van het kind. De gehoorzaamheid van het kind werd gemeten op het eerste (T1) en tweede meetmoment (T2) bij zowel vader als moeder.

De filmpjes om gehoorzaamheid van het kind te bepalen zijn gecodeerd door tien codeurs. De codeurs hadden eerst een training gevolgd en een betrouwbaarheidsset van 60 filmpjes gemaakt. Wederom werden er 30 filmpjes gecodeerd ten behoeve van de betrouwbaarheid. Vervolgens werden er 100 filmpjes gecodeerd. Hierna werd nogmaals de betrouwbaarheid vastgesteld aan de hand van 30 filmpjes. De interbeoordelaarsbetrouwbaarheid was minimaal .70

Data analyse

Data inspectie. Om de betrouwbaarheid van de analyses te kunnen waarborgen, zijn de data onderworpen aan een inspectie. De data zijn onderzocht op normaliteit, spreiding, skewness (scheefheid), curtosis (gepiektheid), uitbijters en missende waarden.

Analyse methoden. Om een verschil tussen vaders en moeders wat betreft sensitiviteit en non-intrusiviteit te kunnen onderzoeken zal gebruik worden gemaakt van een gepaarde *t*-toets. De vraag of er een relatie bestaat tussen sensitiviteit en non-intrusiviteit van beide ouders en gehoorzaamheid van het kind zal niet met een aparte analyse worden getoetst, aangezien er een regressieanalyse wordt gemaakt om een (eventuele) moderatie vast te

kunnen stellen en uit deze regressieanalyse ook de hoofdeffecten van sensitiviteit en non-intrusiviteit kunnen worden onderzocht.

Om de (eventuele) modererende functie van non-intrusiviteit van vader en moeder op de relatie tussen sensitiviteit en gehoorzaamheid van het kind te onderzoeken zal gebruik worden gemaakt van een hiërarchische regressieanalyse. Hiervoor zullen de variabelen ‘*sensitiviteit van moeder*’, ‘*sensitiviteit van vader*’, ‘*non-intrusiviteit van moeder*’ en ‘*non-intrusiviteit van vader*’ worden gecentreerd. Aan de hand van deze gecentreerde variabelen worden de interacties sensitiviteit*non-intrusiviteit van moeder en sensitiviteit*non-intrusiviteit van vader gemaakt. In stap 1 van de regressieanalyse worden de gecentreerde variabelen sensitiviteit en non-intrusiviteit van vader en moeder toegevoegd, om de hoofdeffecten van sensitiviteit en non-intrusiviteit op de gehoorzaamheid van het kind te onderzoeken. In stap 2 worden de betreffende interactietermen toegevoegd. Wanneer de correlaties van de scores van de variabelen ‘*sensitiviteit van moeder*’, ‘*sensitiviteit van vader*’, ‘*non-intrusiviteit van moeder*’ en ‘*non-intrusiviteit van vader*’ minder dan .70 met elkaar correleren, worden de analyses voor vaders en moeders in eenzelfde analyse onderzocht. Wanneer blijkt dat deze correlaties hoger zijn dan .70, worden er aparte analyses voor vaders en moeders gedaan. Dit in verband met de kans op multicollineariteit. Wanneer er sprake is van multicollineariteit, is het niet mogelijk om de individuele bijdrage van vaders en moeders te bepalen.

Gehoorzaamheid van het kind wordt zowel bij vader als bij moeder gemeten. Wanneer beide scores significant correleren met elkaar, zullen deze scores worden samengenomen. Hiervan wordt een gemiddelde berekend. Dit resulteert in de variabele ‘*Gemiddelde gehoorzaamheid van het kind*’, welke in de analyses zal worden gebruikt. Gehoorzaamheid van het kind wordt gemeten op het eerste meetmoment (T1) en op het tweede meetmoment (T2). De onderzoeksvragen, en daarmee de analyses, richten zich op de gehoorzaamheid van het kind in het tweede meetmoment. Bij alle analyses zal worden gecontroleerd op de (eventuele) invloed van gehoorzaamheid van het kind uit het eerste meetmoment, door deze variabele toe te voegen in stap 1 van de hiërarchische regressieanalyse.

3. Resultaten

Data inspectie

De variabelen zijn geïnspecteerd op de aanwezigheid van uitbijters. Er is sprake van een uitbijter als een waarde meer dan 3.29 *SD* afwijkt van het gemiddelde. De aanwezige uitbijters ($n=5$) zijn getransformeerd in een waarde die net binnen de range van 3.29 *SD* boven of onder het gemiddelde ligt. Gehoorzaamheid van het kind (T2) is enigszins scheef verdeeld. De andere variabelen waren bij benadering normaal verdeeld (zie Tabel 1). Er waren geen missende waarden.

Beschrijvende statistieken

In Tabel 1 zijn de beschrijvende gegevens van de variabelen ‘*sensitiviteit van moeder*’, ‘*sensitiviteit van vader*’, ‘*non-intrusiviteit van moeder*’ en ‘*non-intrusiviteit van vader*’ weergegeven. De variabelen ‘*gehoorzaamheid van het kind (T1)*’ en ‘*gehoorzaamheid van het kind (T2)*’, welke tevens in Tabel 1 zijn opgenomen, zijn gegenereerd aan de hand van het gemiddelde van de gehoorzaamheid van het kind bij het vader en het moeder bezoek. Voor het eerste meetmoment (T1) was de associatie tussen de gehoorzaamheid van het kind bij het vader en moederbezoek significant. $r(98) = .37, p < .01$ en voor het tweede meetmoment (T2) was deze associatie ook significant. $r(98) = .28, p < .01$. Gehoorzaamheid van het kind is stabiel gebleken, aangezien er geen significant verschil is gevonden tussen gehoorzaamheid van het kind tijdens het eerste en het tweede meetmoment $t(99) = 0.07, p = .95, d = 0.01$.

Tabel 1 Beschrijvende statistieken van de variabelen

	N	Min	Max	M	Z- Skewness	Z- Curtosis
Sensitiviteit vader	100	15	29	24.23	- 2.16	0.20
Sensitiviteit moeder	100	18	29	24.69	- 2.19	-0.79
Non-intrusiviteit vader	100	11	26	19.99	-2.57	0.23
Non-intrusiviteit moeder	100	12	26	20.12	-0.80	- 1.39
Gehoorzaamheid T1	100	0	16	6.44	- 2.32	1.52
Gehoorzaamheid T2	100	0	18.5	6.41	- 3.56	-0.24

Om te kunnen bepalen of er sprake is van multicollineariteit tussen de variabelen Sensitiviteit en Non-intrusiviteit van vader en moeder, zijn de correlaties van de variabelen onderling onderzocht. Deze correlaties zijn lager dan $r(98) = .70, p < .01$. (Tabel 2), wat indiceert dat er geen sprake is multicollineariteit. Daarnaast was een sterkere mate van sensitiviteit bij zowel vaders als moeders gerelateerd aan een sterkere mate van non-intrusiviteit. Tevens is te zien

dat Sensitiviteit en Non-intrusiviteit van vaders en moeders niet significant correleren met de gehoorzaamheid van het kind op zowel T1 als T2 (Tabel 2).

Tabel 2 Correlaties Sensitiviteit, Non-intrusiviteit, Gehoorzaamheid ($N=100$)

	1	2	3	4	5
1. Sensitiviteit vader					
2. Sensitiviteit moeder	.31**				
3. Non-intrusiviteit vader	.64**	.17			
4. Non-intrusiviteit moeder	.23*	.57**	.32**		
5. Gehoorzaamheid kind T1	.07	.05	.10	.11	
6. Gehoorzaamheid kind T2	-.01	-.08	.01	.04	.46**

* $p < .05$ ** $p < .01$

Sensitiviteit en non-intrusiviteit van vaders en moeders

Gezien het feit dat vaders en moeders deel uitmaken van dezelfde familie, zijn deze variabelen afhankelijk van elkaar, ofwel ‘gepaard’. Daarom is gebruik gemaakt van een gepaarde t -toets om verschillen in sensitiviteit (hypothese 1) en non-intrusiviteit (hypothese 2) tussen vaders en moeders te onderzoeken. Er is geen significant verschil gevonden tussen sensitiviteit van vaders en moeders, $t(99) = -1.43$, $p = .18$, $d = 0.16$. De hypothese (1) dat moeders meer sensitief gedrag vertonen dan vaders wordt hiermee niet ondersteund. Ook tussen non-intrusiviteit van vaders en moeders is het verschil niet significant, $t(99) = -.43$, $p = .736$, $d = .04$. De hypothese (2) dat vaders meer intrusief gedrag vertonen en dat moeders meer non-intrusief gedrag vertonen wordt hiermee niet ondersteund.

Gehoorzaamheid van het kind; Moderatie

Om de relatie tussen sensitiviteit van beide ouders en gehoorzaamheid van het kind te onderzoeken (hypothese 3) wordt een hiërarchische regressieanalyse uitgevoerd. In stap 1 van de hiërarchische regressieanalyse zijn de gecentreerde variabelen ‘*sensitiviteit van moeder*’, ‘*sensitiviteit van vader*’, ‘*non-intrusiviteit van moeder*’ en ‘*non-intrusiviteit van vader*’ toegevoegd aan de analyse.

In stap 2 is de interactie tussen sensitiviteit van vader en non-intrusiviteit van vader en de interactie tussen sensitiviteit van moeder en non-intrusiviteit van moeder toegevoegd om het modererende effect van non-intrusiviteit van vaders (Hypothese 4) en moeders (Hypothese 5) te onderzoeken. Ter controle van eventuele effecten van de gehoorzaamheid van het kind uit het eerste meetmoment (T1), is deze variabele toegevoegd aan stap 1 van de regressieanalyse. Tabel 3 toont de resultaten van het complete model.

De veronderstelling dat wanneer ouders minder sensitief zijn het kind minder gehoorzaam is en wanneer de ouders meer sensitief zijn het kind meer gehoorzaam is (hypothese 3) wordt niet ondersteund, aangezien er geen significante relatie is gevonden tussen sensitiviteit van vader of moeder en de gehoorzaamheid van het kind. Sensitiviteit van vader en moeder alsmede non-intrusiviteit van vader en moeder leveren geen bijdrage aan het voorspellen van gehoorzaamheid van het kind (Tabel 3). Het toevoegen van de interactietermen *Sensitiviteit*Nonintrusiviteit* van vader en moeder verbeterd het model niet significant. Beide interactietermen zijn niet significant en bieden geen ondersteuning voor Hypothese 4 en 5. De enige significante voorspeller van gehoorzaamheid van het kind op T2 is gehoorzaamheid van het kind op T1. $B=.51$, $S.E.=.10$, $\beta=.46$, $p <.01$. De significante verklaarde variantie van gehoorzaamheid van het kind op het tweede meetmoment (T2) is 21%. $R^2 =.21$, $F(1,98) = 25,91$, $p <.01$. De gehoorzaamheid van het kind op T1, verklaard 21% van de gehoorzaamheid van het kind op T2. De sensitiviteit en Non-intrusiviteit van zowel vader als moeder bieden geen verklaring voor de gehoorzaamheid van het kind op T2.

Tabel 3 Hiërarchische regressieanalyse; Sensitiviteit, Non-intrusiviteit van vaders en moeders om Gehoorzaamheid te voorspellen ($N=100$)

	R ²	β
Stap 1		
Sensitiviteit vader		.04
Sensitiviteit moeder		.10
Non-intrusiviteit vader		.04
Non-intrusiviteit moeder		.01
Gehoorzaamheid kind T1	.21	.46**
Stap 2		
Sensitiviteit vader*Non-intrusiviteit vader		.03
Sensitiviteit moeder*Non-intrusiviteit moeder		.10
Totaal R²	.21	

** $p <.01$

4. Discussie

Gehoorzaamheid is een zeer belangrijke vaardigheid van kinderen (Dix & Branca, 2003). Niet alleen is gehoorzaamheid noodzakelijk voor een optimale ontwikkeling van kinderen, tevens staat ongehoorzaamheid aan de basis voor het ontwikkelen van antisociaal (probleem)gedrag (Kochanska, 2002; Patterson, 2002; Shaw, Keenan, & Vondra, 1994; Campbell et al., 1991; Greenberg, Kusche, & Speltz, 1991; Kuczynski et al., 1987; Lewis et al., 1984). Kennis en inzicht over invloeden op de ontwikkeling van gehoorzaamheid is dan ook wenselijk. Deze studie tracht de invloed van sensitiviteit van vaders en moeders op de gehoorzaamheid van het kind te achterhalen, waarbij tevens de modererende functie van non-intrusiviteit van beide ouders is onderzocht. In deze studie is er geen verschil gevonden tussen vaders en moeders voor zowel sensitiviteit als non-intrusiviteit. Een significante relatie tussen sensitiviteit of non-intrusiviteit van beide ouders en gehoorzaamheid van het kind is niet gevonden. Tevens was de interactie tussen sensitiviteit en non-intrusiviteit niet gerelateerd aan gehoorzaamheid van het kind.

Verwacht werd dat wat betreft sensitiviteit alsmede non-intrusiviteit moeders significant hoger zouden scoren dan vaders. Deze verschillen kwamen in deze studie echter niet naar voren. Nu is de hypothese dat moeders meer sensitief gedrag vertonen dan vaders, gestoeld op de visie dat moeders beter in staat zijn om sensitief te reageren en/of te handelen, omdat zij meer tijd met hun kinderen doorbrengen dan vaders (Trad, 1992). De steekproef omvatte relatief veel hoogopgeleide ouders. Met name hoog opgeleide vaders nemen tegenwoordig steeds vaker één of meerdere dagen per week de zorg voor hun kinderen op zich. Dankzij deze zogeheten ‘papa-dagen’ brengen vaders meer tijd met hun kinderen door dan vroeger, waardoor zij net zoals moeders volop de mogelijkheid hebben om zich het sensitief handelen eigen te maken. Hierdoor kan het zijn dat het verschil tussen sensitiviteit van vaders en moeders in deze studie wegvalt. De tijd die ouders met hun kinderen doorbrengen is in dit onderzoek echter niet onderzocht.

Ook op non-intrusiviteit verschillen vaders en moeders in deze studie niet significant van elkaar. Dit komt niet overeen met de resultaten uit het onderzoek van McElwain & Volling (1999), die intrusiviteit aanduiden als meer karakteristiek voor gedrag van vaders dan voor gedrag van moeders. Tegenstrijdige conclusies uit onderzoeken naar verschillen tussen vaders en moeders omtrent de ouder-kind relatie zijn niet verwonderlijk. Wetenschappelijk bewijs is gezien het kleine aantal onderzoeken naar verschillen tussen de vader-kind interactie en de moeder-kind interactie met betrekking tot non-intrusiviteit gering en statistisch niet

altijd erg sterk (Russel & Saebel, 1997). Onduidelijk is of een vrij spel situatie voor vaders geschikt is voor het meten van non-intrusiviteit. Wellicht is een vrij spel situatie voor vaders een minder 'natuurlijke' situatie, omdat dit normaliter niet/weinig voorkomt in hun dagelijkse bezigheden (Joosen et al., 2012). Een mogelijkheid is dat vaders meer intrusief gedrag zullen vertonen in een taak situatie dan in een vrij spel situatie, wat het uitblijven van significante verschillen tussen vaders en moeders wat betreft non-intrusiviteit zou kunnen verklaren. Vaders vinden het belangrijk dat hun kind goed presteert en zijn daardoor eerder geneigd in te breken in het gedrag van hun kind, omdat vaders meer prestatiegericht zijn dan moeders (Van Dijken & Tavecchio, 1998; Fagot, 1995).

Het uitblijven van verschillen tussen vaders en moeders wat betreft sensitiviteit en non-intrusiviteit kan ook meer algemeen liggen aan de veranderende rollen van vaders en moeders binnen het gezin de afgelopen tientallen jaren. Vroeger heerste het beeld van de vader die het geld verdiende en de moeder die zorgde voor het huishouden en de kinderen (McElwain & Volling, 1999). Vanaf de jaren '80 werd meer betrokkenheid van vaders door zowel professionals als moeders gestimuleerd (Hardyment, 2007). In eerste instantie vervulden vaders veelal de rol van speelkameraadje voor hun kind en sporadisch als helpende hand voor moeder (Lamb, 2004). Tegenwoordig zijn de verzorgende taken meer verdeeld over beide ouders en worden vaders meer gezien als volwaardige opvoeders (Lamb, 2004).

Ook werken vaders tegenwoordig regelmatig niet meer fulltime om zo tijd te besteden met hun kinderen (Lamb & Lewis, 2004). Al deze veranderingen hebben er mogelijk toe kunnen leiden dat vaders een inhaalslag hebben gemaakt wat betreft opvoedingsvaardigheden. Verschillen tussen vaders en moeders in sensitiviteit en non-intrusiviteit zouden hierdoor verkleinen of zelfs compleet verdwijnen. Aangezien het (opvoed)gedrag van beide ouders steeds meer overeenkomsten laat zien, kan worden verondersteld dat positieve invloeden van sensitiviteit van moeders op de ontwikkeling van kinderen naar alle waarschijnlijkheid ook van toepassing zijn op gedrag van vaders.

Ondanks dat eerdere onderzoeken (Kochanska, 2002; Kuczynski & Kochanska, 1990; Patterson, 2002) een relatie vonden tussen sensitiviteit en gehoorzaamheid bij kinderen, is daar in de huidige studie geen sprake van. Blijkbaar is een positieve ouder-kind relatie, met als kenmerken sensitief en non-intrusief gedrag van de ouder, niet noodzakelijk voor gehoorzaamheid van het kind binnen de taaksituatie van de huidige studie (i.e., 'don't touch'). Ouders kunnen bijvoorbeeld ook op de korte termijn gehoorzaamheid afdwingen bij hun kind door middel van fysiek disciplineren, zoals het kind tegenhouden of het kind bij het object weghouden. Ook al is fysiek disciplineren niet de meest optimale vorm van disciplineren, het

blijft een efficiënte manier om gehoorzaamheid af te dwingen en is in gevaarlijke situaties soms zelfs noodzakelijk. Ouders kunnen ook wat hardere vormen van discipline hanteren om gehoorzaamheid af te dwingen, zoals schelden en slaan. Ondanks dat ‘harsh’ disciplineren gerelateerd is aan een negatieve ouder-kind relatie en dit laatste met ongehoorzaamheid (Kerr, Lopez, Olson, & Sameroff, 2004), is er uit onderzoek naar voren gekomen dat ‘harsh’ disciplineren van ouders in combinatie met sensitiviteit gerelateerd is aan gehoorzaamheid van het kind (Van der Mark, Bakermans-Kranenburg, & Van IJzendoorn, 2002). In het huidige onderzoek is echter niet gekeken naar de disciplineringsstrategieën van vaders en moeders.

Een mogelijke verklaring voor het uitblijven van significante associaties tussen sensitiviteit en non-intrusiviteit en gehoorzaamheid schuilt in de leeftijd van de kinderen. Zoals eerder aangegeven kan ongehoorzaam gedrag gezien worden als een uiting van het ontwikkelen van autonomie (Stipek, Recchia, & McClintic, 1992; Dunn & Munn, 1987). Het zoeken naar grenzen en het vertonen van ongehoorzaam gedrag is zeker in de leeftijd van de kinderen uit de steekproef onderdeel van de ontwikkeling (Sroufe, 1995). De mate waarin het kind ongehoorzaam gedrag vertoont kan daarom (mede) afhankelijk zijn van de ontwikkelingsfase waarin het kind zich bevindt. De mate van gehoorzaamheid van het kind is in dit geval mogelijk meer afhankelijk van kind factoren, zoals temperament, en niet zozeer van ouderfactoren, zoals sensitiviteit en non-intrusiviteit. Wanneer ouders niet (negatief) reageren op aan autonomie gerelateerde vormen van ongehoorzaamheid van hun kind, kan dit worden gekenmerkt als sensitief gedrag van de ouder. Door niet (negatief) te reageren voorziet de ouder in de behoefte van het kind, namelijk het ontwikkelen van assertiviteit en autonomie, wat kenmerkend is voor sensitief gedrag.

Wat betreft de relatie tussen leeftijd van het kind, non-intrusiviteit en gehoorzaamheid, is uit onderzoek gebleken dat ouders minder richting geven aan hun kinderen en minder het gedrag van hun kinderen proberen te controleren naarmate het kind ouder wordt (McLaughlin, 1983; Snow, 1972). Aangezien met de leeftijd van kinderen ook hun zelfstandigheid vergroot, hebben ouders minder de neiging om kinderen ‘te sturen’. Kinderen op hun beurt zijn zelf ook beter in staat om in hun eigen behoeften te voorzien. Zij hebben hun ouders niet meer nodig om bijvoorbeeld een stuk speelgoed aan te reiken of om een doos te openen waar speelgoed in zit. Enerzijds hebben ouders minder de behoefte om in te breken op spel, omdat zij zien dat hun kind zichzelf beter kan aansturen. Anderzijds krijgen ouders ook minder de mogelijkheid om intrusief gedrag te vertonen, omdat kinderen meer handelingen zelf uitvoeren.

Niet alleen leeftijd, maar ook geslacht van de kinderen is een factor die van invloed zou kunnen zijn op de relatie tussen sensitiviteit en non-intrusiviteit en gehoorzaamheid. Zo vonden Russell & Russel (1996) in hun onderzoek een significante relatie tussen sensitiviteit en gehoorzaamheid voor meisjes, maar niet voor jongens (Russell & Russell, 1996) en Power (1994) vond significante resultaten wat betreft non-intrusiviteit en gehoorzaamheid, maar alleen voor kinderen uit gezinnen met hetzelfde geslacht. In de huidige studie is echter geen onderscheid gemaakt tussen jongens en meisjes. Significante resultaten zouden wellicht zijn gevonden, wanneer er onderscheid was gemaakt in geslacht van de kinderen.

In de opvoeding van jongens wordt meer de nadruk gelegd op zelfstandigheid, waardoor ouders meer en vaker het gedrag van meisjes willen controleren en onderbreken dan gedrag van jongens (Kuczynski, Kochanska, Radke-Yarrow, & Girnius-Brown, 1987; Schneider-Rosen & Wenz-Gross, 1990). Niet alleen ouderfactoren, maar ook factoren van het kind zouden sekseverschillen kunnen verklaren. Uitgaande van de sociaal leren theorie van Bandura (1969), waarbij wordt verondersteld dat kinderen leren door middel van imitatie van (sociaal)gedrag van en met anderen, zouden jongens eerder geneigd zijn te gehoorzamen aan hun vader dan aan hun moeder. Het gedrag van vaders heeft namelijk een voorbeeldfunctie voor hun zoon (Lamb, 2004). Meisjes zouden juist hun moeder als rolmodel zien en eerder gehoorzamen aan hun moeder dan aan hun vader om zo tegemoet te komen aan het gedrag van hun moeder. In dit geval zou er dus alleen in de ouder kind diades van hetzelfde geslacht een associatie tussen sensitiviteit en gehoorzaamheid te verwachten zijn. In de huidige studie is er echter geen onderscheid gemaakt tussen de verschillende diades bij de associatie tussen sensitiviteit en gehoorzaamheid.

In de huidige studie is er geen significante relatie gevonden voor de interactie tussen sensitiviteit en non-intrusiviteit en de gehoorzaamheid van het kind. Dit was voor zowel vaders als moeders het geval. De hypothese dat vaders en moeders die insensitief en intrusief gedrag vertonen de meest ongehoorzame kinderen hebben, wordt middels deze studie niet gesteund. Ook zijn er geen aanwijzingen gevonden voor de hypothese dat wanneer vaders en moeders zowel sensitief als non-intrusief gedrag vertonen zij de meest gehoorzame kinderen hebben. Hieruit blijkt dat sensitiviteit en non-intrusiviteit in de huidige studie geen additief effect op elkaar hebben met betrekking tot gehoorzaamheid. Tevens blijkt hieruit dat het vertonen van veel sensitief gedrag in combinatie met veel non-intrusiviteit door vaders en moeders geen protectieve factor is voor ongehoorzaamheid. Het buiten beschouwing laten van eerder genoemde ouder- of kind factoren, waaronder leeftijd en geslacht, kunnen ten grondslag liggen aan het uitblijven van significante resultaten.

Deze studie heeft meerdere sterke punten. Allereerst zijn vaders en moeders apart geobserveerd. Gedrag van een ouder tijdens de observaties wordt dan niet beïnvloed door gedrag van de andere ouder. Hiermee wordt een meer helder beeld van het gedrag van vader en het gedrag van moeder apart van elkaar verkregen. Een volgend sterk punt is het gebruik van observaties. Met name sensitiviteit en non-intrusiviteit zijn niet meetbaar middels vragenlijsten en/of interviews. Ten eerste, omdat ouders vaak geen objectief beeld hebben van hun eigen gedrag. Veelal zijn ouders zich niet bewust van het feit dat ze insensitief en/of intrusief handelen. Ten tweede bestaat de mogelijkheid dat ouders sociaal wenselijk antwoorden, waardoor de betrouwbaarheid van de data wordt aangetast.

In de literatuur wordt het observeren van gestructureerd spel regelmatig gebruikt om ouder-kind interactie en daarmee onder andere sensitiviteit en non-intrusiviteit, te meten (Vereijken, Riksen-Walraven, & Kondo-Ikemura, 1997). Het meten van onder andere sensitiviteit middels een observationele setting is adequaat gebleken voor moeders, maar er is echter nog weinig onderzoek verricht met observaties van de sensitiviteit van vaders. Er is weinig tot geen informatie beschikbaar is betreft de betrouwbaarheid van sensitiviteit observaties bij vaders (Grossmann, Grossmann, Kindler, & Zimmermann, 2008). Het is onduidelijk of observaties van een vrij spel situatie voor vaders te specifiek zijn om sensitiviteit en non-intrusiviteit te meten (Feldman, Gordon, Schneiderman, Weissman, & Zagoony-Sharon (2010). Een oplossing voor deze kwestie zou kunnen worden gevonden in het uitvoeren van meerdere observaties in verschillende situaties (bijvoorbeeld tijdens vrij spel, een maaltijd en een verzorgingsmoment).

Naast de factoren die in deze studie buiten beschouwing zijn gelaten, zijn er een aantal limitaties van het onderzoek. Een zwak punt in de studie is de gehoorzaamheidsmaat. De situatie waarin gehoorzaamheid is gemeten is wellicht te specifiek, omdat het voor alle kinderen moeilijk is om niet aan aantrekkelijk speelgoed te komen of ernaar te reiken. In dat geval geeft de mate van gehoorzaamheid in deze setting een onvolledig beeld over de gehoorzaamheid van het kind in het algemeen. Observaties in meerdere situaties zou hiervoor een uitkomst kunnen bieden. Ook middels een vragenlijst voor de ouders zou een beter beeld wat betreft de gehoorzaamheid van het kind kunnen worden verkregen.

Een andere limitatie van de studie is de generaliseerbaarheid. Ten eerste kunnen ouders zelf bepalen of zij willen participeren aan het onderzoek. Hierbij vind een ongewenste eerste selectie in de steekproef plaats. Tevens is gebleken dat de steekproef een groot aantal hoog opgeleide ouders bevat en dat de participanten overwegend van Westerse afkomst zijn.

Dit heeft als gevolg dat de resultaten uit dit onderzoek beperkt te generaliseren zijn naar onder andere laag opgeleide mensen en mensen met een andere etniciteit dan de Nederlandse.

Samenvattend zijn deze studie geen significante resultaten naar voren gekomen. Dit wil echter niet zeggen dat deze studie geen bijdrage levert aan het opdoen van kennis omtrent de invloed van sensitiviteit en non-intrusiviteit van ouders op de gehoorzaamheid van kinderen. Het ontbreken van significante resultaten betekent niet dat sensitiviteit en non-intrusiviteit geen rol spelen in de ontwikkeling van gehoorzaamheid van het kind, maar dat deze ontwikkeling een complex systeem is met een samenspel van meerdere factoren. Vervolgonderzoek zou zich dan ook kunnen richten op bovengenoemde factoren, zoals geslacht, manier van disciplineren en observaties van ouder-kind gedrag in meerdere situaties. Wellicht kunnen resultaten uit deze onderzoeken een beter beeld geven over de ontwikkeling van gehoorzaamheid en de mate waarin (on)gehoorzaamheid een positieve bijdrage levert aan een optimale ontwikkeling van kinderen. Tevens draagt het uitblijven van significante verschillen tussen vaders en moeders bij aan de beeldvorming. Dit geeft aan dat de vader niet meer alleen bijdraagt aan het gezin door middel van financiële middelen en dat de moeder verantwoordelijk is voor de zorg en opvoeding van de kinderen. In de huidige maatschappij vervullen vaders, evenals moeders, een substantieel aandeel in de opvoeding en ontwikkeling van de kinderen.

Referentielijst

- Ainsworth, M. D. S. (1969). Object relations, dependency and attachment: A theoretical review of the infant-mother relationship. *Child Development*, 40(4), 969-1025.
- Ainsworth, M.D.S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. (1978). Patterns of attachment: A psychological study of the Strange Situation. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Baumrind, D. (1971). Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology*, 4, 1-103. Doi:10.2307/1130123.
- Badinter, E. (1983). De mythe van de moederliefde: de geschiedenis van een gevoel. Utrecht, Nederland: Bijleveld.
- Bandura, A. (1969). Principles of behavior modification. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Barton, K., & Ericksen, L. K. (1981). Differences between mothers and fathers in teaching style and child-rearing practices. *Psychological Reports*, 49(1), 237-238. Doi: 10.2466/pr0.1981.49.1.237.
- Belsky, I., Rovine, M., & Taylor, D. G. (1984). The Pennsylvania Infant and Family Development Project, II: The development of reciprocal interaction in the mother-infant dyad. *Child Development*, 55, 718-728. Doi: 10.2307/1130123.
- Biringen, Z., & Robinson, J. (1991). Emotional availability in mother-child interactions: a reconceptualization for research. *American journal of Orthopsychiatry*, 61(2), 258-271. Doi: 10.1037/h0079238
- Biringen, Z. (2008). The Emotional Availability Scales (4de editie; infancy/early childhood version). Colorado: emotionalavailability.com.
- Bowlby, J. (1988). *A secure base*. New York: Basic Books.
- Braungart-Rieker, J., Garwood, M. M., & Stifter, C. A. (1997). Compliance and noncompliance: The roles of maternal control and child temperament. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 18(3), 411-428. Doi: 10.1016/j.jbbr2011.03.031.
- Bretherton, I. (1985). Attachment theory: Retrospect and prospect. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50, 3-35. Doi: 10.1037/0012-1649.28.5.759.
- Bright, M. C. & Stockdale, D. F. (1984). Mothers', fathers', and preschool children's interactive behaviors in a play setting. *The Journal of genetic psychology*, 144(2), 219-232. Doi: 10.1080/00221325.1984.9923428.
- Cabrera, N. J., Ryan, R., Shannon, J. D., Brooks-Gunn, J., Vogel, C., Raikes, H., Tamis-LeMonda, C. S. et al. (2004). Fathers in the Early Head Start National Research and

- Evaluation Study: How are they involved with their children? *Fathering: A Journal of Theory, Research and Practice About Men as Fathers*, 2, 5 – 30. Doi: 10.1111/j.1467-8624.2004.00818.x.
- Cabrera, N. J., Tamis-LeMonda, C. S., Bradley, R. H., Hofferth, S., & Lamb, M. E. (2000). Fatherhood in the twenty-first century. *Child Development*, 71, 127 – 136. Doi: 10.1111/1467-8624.00126.
- Campbell, S. B., Pierce, E. W., March, C. L., & Ewing, L. J. (1991). Noncompliant behavior, overactivity, and family stress as predictors of negative maternal control with preschool children. *Development and Psychopathology*, 3(02), 175-190. Doi: 10.1017/S0954579400000067.
- Carlson, V. J., & Harwood, R. L. (2003). Attachment, culture, and the caregiving system: The cultural patterning of everyday experiences among Anglo and Puerto Rican mother–infant pairs. *Infant Mental Health Journal*, 24(1), 53-73. Doi: 10.1002/imhj.10043.
- Crockenberg, S., & Litman, C. (1990). Autonomy as competence in 2-year-olds: Maternal correlates of child defiance, compliance, and self-assertion. *Developmental Psychology*, 26(6), 961-971. Doi: 10.1037/0012-1649.26.6.961.
- DeKlyen, M. & Greenberg, M.T. (2008). Attachment and Psychopathology in Childhood, In J. Cassidy & P.R. Shaver (Eds). *Handbook of Attachment*, London: Guilford Press.
- Dix, T., Stewart, A. D., Gershoff, E. T., & Day, W. H. (2007). Autonomy and children's reactions to being controlled: Evidence that both compliance and defiance may be positive markers in early development. *Child Development*, 78(4), 1204-1221. Doi: 10.1111/j.1467-8624.2007.01061.x.
- Donovan, W. L., Leavitt, L. A. & Walsh, R. O. (2000). Maternal illusory control predicts socialization strategies and toddler compliance. *Developmental Psychology*, 36(3), 402. Doi: 10.1037/0012-1649.36.3.402.
- Dunn, J. & Munn, P. (1987). Development of justification in disputes with mother and sibling. *Developmental Psychology*, 23(6), 791-798. Doi: 10.1037/0012-1649.23.6.791.
- Egeland, B., Pianta, R., & O'brien, M. A. (1993). Maternal intrusiveness in infancy and child maladaptation in early school years. *Development and Psychopathology*, 5(3), 359-370. Doi: 10.1017/S0954579400004466.
- Fagot, B.I. (1995). Parenting boys and girls. In M.H. Bornstein (ED.), *Handbook of parenting. Volume 1: Children and parenting* (pp. 163-184). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

- Feldman, R., Gordon, I., Schneiderman, I., Weissman, O. & Zagoory-Sharon, O., (2010). Natural variations in maternal and paternal care are associated with systematic changes in oxytocin following parent—infant contact. *Psychoneuroendocrinology*, 35(8),1133-1141. Doi: 10.1016/j.psyneuen.2010.01.013.
- Greenberg, M. T., Kusché, C. A. & Speltz, M. (1991). Emotional regulation, self-control, and psychopathology: The role of relationships in early childhood. In *Internalizing and externalizing expressions of dysfunction: Rochester symposium on developmental psychopathology*, 2, 21-55.
- Grossmann, K., Grossmann, K. E., Fremmer-Bombik, E., Kindler, H., Scheuerer-Engelich, H. & Zimmermann, P. (2002). The uniqueness of the child-father attachment relationship: Fathers' sensitive and challenging play as a pivotal variable in a 16-year longitudinal study. *Social Development*, 11(3), 301-337. Doi: 10.1111/1467-9507.00202.
- Grossmann, K., Grossmann, K. E., Kindler, H., & Zimmermann, P. (2008). A wider view of attachment and exploration: The influence of mothers and fathers on the development of psychological security from infancy to young adulthood. In J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (pp. 857-879). New York: The Guilford Press.
- Hardyment, C. (2007). *Dream babies: Childcare advice from John Locke to Gina Ford*. London: Frances Lincoln Limited.
- Hazen, N. L., McFarand, L., Jacobvitz, D. & Boyd-Soisson, E. (2010). Fathers' frightening behaviours and sensitivity with infants: Relations with fathers' attachment representations, father-infant attachment, and children's later outcomes. *Early Child Development and Care*, 180(1), 51- 69. Doi: 10.1080/03004430903414703.
- Isabella, R. A., & Belsky, J. (1991). Interactional synchrony and the origins of infant-mother attachment: A replication study. *Child development*, 62(2), 373-384. Doi: 10.1111/j.1467-8624.1991.
- Ispa, J. M., Fine, M. A., Halgunseth, L. C., Harper, S., Robinson, J., Boyce, L. & Brady-Smith, C. (2004). Maternal Intrusiveness, Maternal Warmth, and Mother–Toddler Relationship Outcomes: Variations Across Low-Income Ethnic and Acculturation Groups. *Child Development*, 75(6), 1613-1631. Doi: 10.1111/j.1467-8624.2004.00806.x.

- Jacobvitz, D., & Sroufe, L. A. (1987). The early caregiver-child relationship: Attention-deficit disorder and hyperactivity in kindergarten: A prospective study. *Child Development*, 58, 1488-1495. Doi: 10.1111/1467-8624.ep8591676.
- Joosen, K.J., Mesman, J., Bakermans-Kranenburg, M.J., Van IJzendoorn, M.H. (2012). Maternal Sensitivity to Infants in Various Settings Predicts Harsh Discipline in Toddlerhood. *Attachment Human Development*, 14(2), 101-117. Doi: 10.1080/14616734.2012.661217.
- Kahen, V., Katz, L. F., & Gottman, J. M. (1994). Linkages between parent-child interaction and conversations of friends. *Social Development*, 3(3), 238-254. Doi: 10.1111/j.1467-9507.1994.tb00043.x.
- Keller, H., Lohaus, A., Völker, S., Elben, C., & Ball, J. (2003). Warmth and contingency and their relationship to maternal attitudes toward parenting. *Journal of Genetic Psychology*, 64(3), 275-292. Doi: 10.1080/00221320309597984.
- Kochanska, G. (1997). Mutually responsive orientation between mothers and their young children: Implications for early socialization. *Child Development*, 68(1), 94-112. Doi: 10.1111/j.1467-8624.1997.tb01928.x.
- Kochanska, G. (2002). Committed compliance, moral self, and internalization: a mediational model. *Developmental psychology*, 38(3), 339-351. Doi: 10.1037/0012-1649.38.3.339.
- Kuczynski, L., & Kochanska, G. (1990). Developmental of children's noncompliance strategies from toddlerhood to age 5. *Development Psychology*, 26(3), 398 – 408. Doi: 10.1037/0012-1649.26.3.398.
- Kuczynski, L., Kochanska, G., Radke-Yarrow, M. & Girnius-Brown, O. (1987). A developmental interpretation of young children's noncompliance. *Developmental Psychology*, 23(6), 799-806. Doi: 10.1037/0012-1649.23.6.799.
- Lamb, M. E. (Ed.). (2004). *The role of the father in child development* (4th ed.). Hoboken, NJ: Wiley.
- Lamb, M. E., & Lewis, C. (2004). The development and significance of father – child relationships in two-parent families. In M. E. Lamb (Ed.), *The role of the father in child development* (4th ed., pp. 272 – 306). Hoboken, NJ: Wiley.
- Lewis, M., Feiring, C., McGuffog, C. & Jaskir, J. (1984). Predicting psychopathology in six-year-olds from early social relations. *Child Development*, 123-136. Doi: 10.1111/1467-8624.ep7405477.

- Lytton, H. & Zwirner, W. (1975). Compliance and its controlling stimuli observed in natural setting. *Developmental Psychology*, *11*(6), 769-779. Doi: 10.1037/0012-1649.11.6.769.
- Maccoby, E.E. & Martin, J. A. (1983). Socialization in the context of the family: Parent – child interaction. In P. Mussen (Series Ed.) & E. M. Hetherington (Vol. Ed.), *Handbook of child psychology: Vol. 4. Socialization, personality, and social development* (4th ed., pp. 1 – 101). New York: Wiley.
- MacDonald, K. B. & Parke, R. D. (1984). Bridging the gap: Parent – child play interaction and peer interaction competence. *Child Development*, *55*(4), 1265 – 1277. Doi: 10.1111/1467-8624.ep7302937.
- Malatesta-Magai, C. Z. (1991). Development of emotion expression during infancy: General course and patterns of individual difference. In J. Garber & K. A. Dodge (Eds.), *The development of emotion regulation and dysregulation* (pp. 49-68). Cambridge: Cambridge University Press.
- Martin, A., Ryan, R. M. & Brooks-Gunn, J. (2010). When fathers' supportiveness matters most: Maternal and paternal parenting and school readiness. *Journal of Family Psychology*, *24*(2), 145-155. Doi: 10.1037/a0018073.
- Masur, E. F. & Gleason, J. B. (1980). Parent–child interaction and the acquisition of lexical information during play. *Developmental Psychology*, *16*(5), 404. Doi: 10.1037/0012-1649.16.5.404.
- McElwain, N. L. & Volling, B. L. (1999). Depressed mood and marital conflict: relations to maternal and paternal intrusiveness with one-year-old infants. *Journal of Applied Developmental Psychology*, *20*(1), 63-83. Doi: 10.1016/s0193-3973(99)80004-5.
- McLaughlin, B. (1983). Child compliance to parental control techniques. *Developmental Psychology*, *19*(5), 667. Doi: 10.1037/0012-1649.19.5.667.
- Nolen-Hoeksema, S., Wolfson, A., Mumme, D. & Guskin, K. (1995). Helplessness in children of depressed and nondepressed mothers. *Developmental Psychology*, *31*(3), 377 – 384. Doi: 10.1037/0012-1649.31.3.377.
- Patterson, G. R. (2002). The early development of coercive family process. In J. B. Reid, G. R. Patterson & J. Snyder (Eds.), *Antisocial behavior in children and adolescents* (pp. 25 – 44). Washington, DC: American Psychological Association.
- Pettit, G. S., Harrist, A. W., Bates, J. E. & Dodge, K. A. (1991). Family interaction, social cognition and children's subsequent relations with peers at kindergarten. *Journal of Social and Personal Relationships*, *8*(3), 383 – 402. Doi: 10.1177/0265407591083005.

- Pederson, F. A. (Ed.). (1980). *The father – infant relationship: Observational studies in a family setting*. New York: Praeger.
- Power, T. G. (1985). Mother-and father-infant play: A developmental analysis. *Child Development*, 1514-1524. Doi: 10.1111/1467-8624.ep7252411.
- Power, T. G. & Chapieski, M. L. (1986). Childrearing and impulse control in toddlers: a naturalistic investigation. *Developmental Psychology*, 22(2), 271-275. Doi: 10.1037/0012-1649.22.2.271.
- Power, T.G., McGrath, M.P., Hughes, S.Q. & Manire, S.H. (1994). Compliance and Self-Assertion: Young Children's Responses to Mothers Versus Fathers. *Developmental Psychology*, 30(6), 980-989. Doi: 10.1037/0012-1649.30.6.980.
- Pulkkinen, L. (1982). Self control and continuity from childhood to adolescence. In P. B. Bakes & O. G. Brim (Eds.), *Life-span development and behavior* (Vol. 4, pp. 64-105). New York: Academic Press.
- Riksen-Walraven, J.M.A. (2004), 'Pedagogische kwaliteit in de kinderopvang: doelstellingen en kwaliteitscriteria', in: IJzendoorn, M.H. van, Tavecchio, L.W.C. en Riksen-Walraven, J.M.A. (2004), *De kwaliteit van de Nederlandse kinderopvang*. Amsterdam, Boom.
- Russell, A. & Russell, G. (1996). Positive parenting and boys' and girls' misbehaviour during a home observation. *International Journal of Behavioral Development*, 19(2), 291-308. Doi: 10.1177/016502549601900204.
- Russell, A. & Saebel, J. (1997). Mother-son, mother-daughter, father-son, and father-daughter: Are they distinct relationships? *Developmental Review*, 17, 111-147. Doi: org/10.1016/j.bbr.2011.03.031.
- Schaffer, H. R., & Crook, C. K. (1980). Child compliance and maternal control techniques. *Developmental Psychology*, 16(1), 54-61. Doi: 10.1037/0012-1649.16.1.54.
- Schneider-Rosen, K., & Wenz-Gross, M. (1990). Patterns of compliance from eighteen to thirty months of age. *Child Development*, 61(1), 104 – 112. Doi: 10.1111/j.1467-8624.1990.tb02764.x.
- Shaw, D. S., Keenan, K., & Vondra, J. I. (1994). Developmental precursors of externalizing behavior: Ages 1 to 3. *Developmental Psychology*, 30(3), 355-364. Doi: 10.1037/0012-164930.3.355.
- Snow, C. (1972). Mothers' speech to children learning language. *Child Development*, 43, 549-565. Doi: 10.2307/1127555.

- Sroufe, A. (1995). *Emotional development. The organization of emotional life in the early life*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stipek, D., Recchia, S. & McClintic, S. (1992). Self-evaluation in young children. *Monographs of the society for research in child development*. Doi: 10.2307/1166190.
- Tamis-LeMonda, C. S., Shannon, J. D., Cabrera, N. J. & Lamb, M. E. (2004). Fathers and mothers at play with their 2-and 3-year-olds: contributions to language and cognitive development. *Child development*, 75(6), 1806-1820. Doi: 10.1111/j.1467-8624.2004.00818.x.
- Trad, P.V. (1992). *Interventions with infants and parents: The theory and practice of previewing*. New York: John Wiley & Sons.
- Tronick, E. Z. (1989). Emotions and emotional communication in infants. *American Psychologist*, 44(2), 112 – 119. Doi: 10.1037/0003-066X.44.2.112.
- Van der Mark, I. L., Bakermans-Kranenburg, M. J. & Van IJzendoorn, M. H. (2002), The role of parenting, attachment, and temperamental fearfulness in the prediction of compliance in toddler girls. *British Journal of Developmental Psychology*, 20(3): 361–378. Doi: 10.1348/026151002320620299.
- Van Dijken, K.S. & Tavecchio, L.C.W. (1998). De pedagogische betekenis van vaders. *Kind en adolescent*, 19(1), 68-77.
- Van IJzendoorn, M. H. & De Wolff, M. S. (1997). In search of the absent father: Meta-analyses of infant-father attachment: A rejoinder to our discussants. *Child Development*, 68(4), 604-609. Doi: 10.1111/j.1467-8624.1997.tb04223.x.
- Vaughn, B. E., Kopp, C. B., Krakow, J. B., Johnson, K. & Schwartz, S. S. (1986). Process analyses of the behavior of very young children in delay tasks. *Developmental psychology*, 22(6), 752-759. Doi: 10.1037/0012-1649.22.6.752.
- Vereijken, C. M. J. L., Riksen-Walraven, J. M. & Kondo-Ikemura, K. (1997). Maternal sensitivity and infant attachment security in Japan: A longitudinal study. *International Journal of Behavioral Development*, 21(1), 35-49. Doi: 10.1080/016502597384974.
- Wahler, R.G. & Meginnis, K.L. (1997) Strengthening child compliance through positive parenting practices: What works?, *Journal of Clinical Child Psychology*, 26(4), 433-440. Doi: 10.1207/s1537442jccp2604_12.